

Bijdrage tot de financieel-economische evolutie van een vorstelijk domein in Vlaanderen : Deinze - Drongen (XIVe - XVIIe eeuw)

I. *Betekenis van de bron.*

Rond het tijdstip waarop we onze studie aanvingen (1329), was de betekenis van het domaniaal inkomen reeds gedeeltelijk afgenomen. Toch blijft men tot aan het einde van de Middeleeuwen het beginsel verkondigen : « Le prince doit vivre du sien ». In Frankrijk was het aandeel van het koninklijk domein in de globale vorstelijke nettoinkomsten van 1380 teruggelopen tot één vijfde en in 1461 leverde dit aandeel nog één zesendertigste op. Toch schijnen de Bourgondische hertogen niet in zo'n grote mate getroffen te zijn door deze algemene kwaal, eigen aan de monarchale staten van het einde der Middeleeuwen. Het Bourgondische domein maakte rond 1419-1420 nog steeds een soliede basis uit voor de algemeen-financiële situatie ¹.

Voor de domeinstudie, die we ondernamen, baseerden wij ons van meet af aan op de kwantitatieve informatie uit de domeinrekeningen zelf. De keuze viel op het domein Deinze-Drongen, omdat de continuïteit der rekeningen een gunstig resultaat waarborgde. De periode waarover het onderzoek liep werd bepaald door de begin- en einddatum van de domaniale boekhouding : 1329-1604 ².

1. M. Mollat, *Recherches sur les finances des ducs Valois de Bourgogne*, in : *Revue historique*, CCXIX, 1958, pp. 311-312.

2. Deinze-Drongen : provincie Oost-Vlaanderen ; arrondissement Gent. Administratief gezien behoorde de besproken domeingroep voor de streek Deinze-Petegem-Astene tot de kasselrij Kortrijk en voor Drongen tot de Gentse Oudburg. Voor het onuitgegeven bronnen-

II. Samenstelling en omschrijving van de bronnen.

A. *De inkomsten.* De inkomsten van het domein Deinze-Drongen vloeiden voort uit een aantal rechten van diverse oorsprong : eigendomsrechten, heerlijke rechten of rechten van publieke aard.

Bij het onderzoek sloten wij zoveel mogelijk aan bij het schema, zoals het in de rekeningen voorkomt. Daardoor was het mogelijk twee grote groepen inkomsten te onderscheiden : de gewone en de buitengewone.

Onder de eerste verstaan wij onveranderlijke inkomsten enerzijds, afkomstig uit de reële belasting, die eertijds aan grond en bodem gehecht was en anderzijds de rechten, die door zelfexploitatie of door tijdpacht ten gunste van het domein vielen. Alle andere ontvangsten, die niet tot de gewone of traditionele groep konden gerekend worden, rangschikten we onder buitengewone inkomsten³.

B. *De uitgaven.* In tegenstelling tot de inkomsten, vertonen de uitgaven over het algemeen een minder vast karakter. Daarom waren de saldo's van het domein in grote mate afhankelijk van het volume der plaatselijke of gewone uitgaven. Anderzijds werd de lopende rekening in sommige gevallen aanzienlijk belast of in deficit gebracht door extra-ordinaire uitgaven of afhoudingen, af te dragen aan de Ontvanger Generaal of aan andere centrale instanties.

materiaal zie : Brussel, *Algemeen Rijksarchief* (A.R.A.) : *Rekenkamer* : Domeinrekeningen, *Trésor de la Flandre*, 1° série (T.F.), *Raad van Financiën* (R.F.), *Raad van State en Audientie* (R.S.A.) en *Grote Raad van Mechelen* ; Gent, *Rijksarchief* (R.A.G.) : *Rekenkamer van Vlaanderen* (dubbels), *Familiefonds*, *Fonds Varia*, *Fonds Deinze*, *Landboeken* ; Rijsel, *Archives Départementales du Nord* (A.D.N.) : Série B. *Chambre des Comptes* (C.C.) : nl. bewijsstukken, cartons en correspondentie.

3. Schema van de inkomsten :

a) gewone inkomsten

- 1) heerlijke inkomsten van het oude type
 - jaarlijkse erfelijke renten en cijzen in speciën
 - jaarlijkse erfelijke renten en cijzen in natura maar betaalbaar in speciën volgens de prijs van de spijker
 - erfelijke renten en cijzen in natura waarvan de opbrengst verkocht werd op de markt volgens de marktprijs
 - heerlijke doch niet jaarlijkse inkomsten
- 2) heerlijke inkomsten van het moderne type
 - nl. de verpachtingen van bossen, hofsteden, landbouwgronden, weideland, molens, tolrechten van wegen, bruggen en visserijen.

b) buitengewone inkomsten.

Voor deze rubriek volgden we eveneens zoveel mogelijk de opbouw van de rekeningen zelf, maar we rangschikten de posten onder logisch samenhangende groepen ⁴.

III. *Bronnenkritiek.*

Vooreerst willen wij er de aandacht op vestigen dat er twee soorten rekeningen zijn: de « te betalen » en de « reëel betaalde ». In de domeinrekeningen treedt de realiteit van inkomsten en uitgaven niet altijd even duidelijk naar voren. Principieel mogen we aannemen dat we in onze bronnen te doen hebben met « te betalen » bedragen. Wij bestuderen immers een zeer traditioneel milieu waarin steeds wordt vastgehouden aan een vrij primitieve geldeconomie, en waar het kredietwezen nog weinig was doorgedrongen. Juist daardoor gebeurt het dat « te betalen » en « reëel betaalde » waarden soms samenvallen of door mekaar worden gebruikt.

Anderzijds komen op het einde der vijftiende en in de loop van de zestiende eeuw vele terugbetalingen opduiken, tweeweggebracht door oorlogen of crisistoestanden. In de mate dat ze op een juiste manier konden gecorrigeerd worden, bleef het representatief karakter van de reeksen behouden.

IV. *Statistische uitwerking van het kwantitatieve materiaal.*

Voor de statistische uitwerking van de kwantitatieve informatie uit de bronnen, werd beroep gedaan op een ordinator. Omtrent deze nieuwe verwerkingsmethode schreven we reeds enkele methodologische beschouwingen neer binnen het kader van een navorsingsproject uitgevoerd onder de leiding van Professor J.A. van Houtte (Leuven), betreffende de omstandigheden onder dewelke het domein

4. Schema van de uitgaven :

- a) gewone uitgaven
 - oude cijnzen en renten ten laste van het domein
 - administratieve onkosten
 - onderhoudswerken voor molens, bruggen, enz.
- b) buitengewone uitgaven
 - voorheffingen door de Ontvanger-Generaal
 - nieuwe renten en pensioenen door de vorst toegekend « op het domein » aan derden,

in de loop der zeventiende eeuw door de vorst werd vervreemd⁵.

Op die manier konden we ons kwantitatief bronnenmateriaal met wetenschappelijke precisie behandeld zien en viel het ons bovendien gemakkelijker een grotere aandacht te besteden aan de eigen taak van de historicus: de kritische interpretatie van een goed voorbereid basisdocument.

De groep van « heerlijke inkomsten van het moderne type » bevatte een voldoende aantal gegevens met een grote verscheidenheid, die een grondige statistische analyse toelieten. Vooreerst diende een vragenlijst uitgewerkt te worden met het oog op een classificatie volgens een vast programma.

Beschrijving	pacht	eerste jaar	laatste jaar	opp in roeden	prijs in denieren (L.VI.gr.)	reeks- nummer
a) bos (code 02)						
bos X	—	—	—	—	—	—
bos Y	X	1424	1424	3200	800	0202
b) hoeven (code 08)						
hoeve A	X	1421	1432	220	400	0801
hoeve B	—	—	—	—	—	—
c) weiden (code 12)						
weide M	—	—	—	—	—	—
weide N	X	1425	1430	600	320	1202

Vertrekkend van de vragenlijst heeft men de ponskaarten (of magnetische banden) kunnen opstellen en het programma opmaken. Dit werd samengesteld met de volgende combinaties:

1. De spreiding in de frekwentie van de duur der verschillende inpachtingen werd berekend in procenten van het totale aantal pachten: vooreerst over gans de periode 1329-1604, vervolgens per gedeeltelijke pe-

5. E. Van Cauwenberghe, *Het vorstelijk domein Deinze-Petegem-Astene-Drongen, 1329-1604, Bebeer en Financiën*, (onuitgegeven licentiaatsverhandeling der Universiteit Leuven, Faculteit Wijsb. en Lett., Groep Moderne Geschiedenis, 1969).

- riode (1329-1399, 1400-1449, 1450-1499, 1500-1549, 1550-1599, 1600-1604). Dezelfde berekeningen werden gedaan voor elk der pachtrubrieken : aldus bekwamen men een afzonderlijk beeld van de spreiding in de frekwentie der pachtduur bij weideland, bossen, landbouwgronden, hofsteden, molens, tollens en visserijen ; dit zowel voor de globale periode als voor de gedeeltelijke periodes. De resultaten werden in grafiek gebracht en onderling vergelijkbaar gesteld.
2. De spreiding in de frekwentie van de verschillende pachtrubrieken (bossen, weideland, landbouwgrond, molens, tolrechten en visserijen) werd berekend in procenten van het totale aantal pachten en dit zowel in het globaal als per periode.
 3. Men berekende eveneens hoe de verhouding was van de oppervlakten der drie pachtvormen die onder beschouwing werden genomen (bossen, landbouwgrond, weideland), tot de totale verpachte oppervlakte en dit in procenten voor het globaal en per periode.
 4. De spreiding in de frekwentie van verpachte landbouwgrond, onderverdeeld in oppervlaktekategorieën (van 0-100, 101-500, 501-1000, 1001-2500 en 2500 roeden en meer) werd berekend in procenten van het totale aantal verpachte gronden in het globaal en per gedeeltelijke periode.
 5. Zelfde berekening als onder 4, doch nu heeft men de oppervlaktekategorieën gegroepeerd per pachter en dit eveneens per periode en in het globaal.
 6. Analoge werkwijze als berekening nr. 4, maar hierbij werden de oppervlakten der gronden, gegroepeerd in categorieën van 0-100, 101-200 roeden enz., en in procenten vergeleken met de totale oppervlakte van de te verpachten landbouwgronden.
 7. Berekening analoog aan nrs. 5-6, maar de verpachte percelen werden niet beschouwd als berekeningseenheden maar wel het totaal der ingepachte percelen per pachter.
 8. Dezelfde berekeningen als nrs. 4-5-6-7 kunnen gedaan worden voor de bossen, het weideland enz., steeds voor de globale periode en per afzonderlijk tijdvak.
 9. Men heeft voor elk der gedeeltelijke periodes van ongeveer 50 jaar het gemiddelde berekend van de totale jaarlijks verpachte oppervlakte (dit gemiddelde werd

- bekomen door de optelling te maken der oppervlakte van elk verpacht perceel, gedurende de behandelde periode en dit totaal te delen door het aantal jaren waaruit de periode is samengesteld). Vervolgens werden dezelfde berekeningen respectievelijk uitgevoerd voor elke groep landbouwgrond, weideland en bossen.
10. Volgens diezelfde methode kan men eveneens voor elk jaar afzonderlijk de totale oppervlakte berekenen van de verpachte percelen en er jaar per jaar de evolutie van volgen. Indien men bovendien voor elk jaar de som berekent van de verschuldigde pachten (of van de reëel betaalde, voor zover er tussen beide een verschil bestaat) en zo men deze som deelt door het totale aantal verpachte roeden, bekomt men de gemiddelde pacht prijs per roede, prijs die men eveneens jaar per jaar kan volgen. Dergelijke berekeningen kunnen verwezenlijkt worden per pacht categorie: weideland, landbouwgrond en bossen. Al deze resultaten kunnen uiteindelijk vergeleken worden met de evolutie der graanprijzen, de prijzen van het brandhout en de prijzen van de zuivelprodukten, bij voorkeur aan de hand van een trend ^{5bis}.

V. *Enkele resultaten: structuurwijzigingen en evolutie in de agrarische sector van het domein.*

A. *Landbouwgronden* (grafiek I). Tussen 1329-1604 deed zich een enorme concentratie voor in de groep van 100 tot 2500 roeden (ruim 78 % van het totaal aantal pachters). Deze toestand onderging een grondige wijziging in de loop der tijden. In verband met het drieslagstelsel werden de gronden bij voorkeur voor drie, zes of negen jaar gepacht.

Van 1329 tot 1399 behoorde het grootste aantal gronden toe aan middelgrote en grote boeren van de categorie van 1000 tot 2500 roeden (40 % van het totaal). In deze periode hebben we dus te doen met een nog vrij stevige concentratie, doch niet talrijke kern, van grote boeren. Wij kunnen daardoor aannemen dat de agrarische situatie op

5bis. H. Van der Wee & E. Van Cauwenberghe, *L'utilisation de l'ordinateur pour l'étude des domaines royaux aux Pays-Bas (XIVe-XVIIIe siècles)*, - *Vth International Congress of Economic History*, Leningrad, 1970.

dat ogenblik een minimum van 1000 tot 2500 roeden landbouwgrond vergde. Dit wordt bevestigd door het feit dat de boeren nog geen beroep konden doen op bijkomende inkomsten zoals dat het geval was in de volgende periode. Bovendien valt op te merken dat noch de kleine boer van minder dan 50 roeden (5 %), noch de middelgrote boer in staat waren zich te verrijken in een periode van agrarische depressie. Het lage aantal keuterbedrijfjes is trouwens zeer typisch voor een depressieperiode, gezien de keuters wellicht het minst elastisch ingesteld waren en daardoor in crisistijden het eerst de strijd moesten opgeven.

Vanaf 1400 is er een vooruitgang waar te nemen, het grondbezit versnipperde hoe langer hoe meer en het groot aantal kleine en zeer kleine uitbatingen wordt opvallend ⁶. Vooral de domaniale, uit het oude *villa* systeem afkomstige gronden, zijn aan een geweldige versnippering onderhevig geweest. Het feit dat de boeren van dergelijke kleine bedrijfjes konden leven, dient wellicht toegeschreven aan de mogelijkheid om grotere zorg te besteden aan het beschikbare land, dat voor de streek van Deinze-Petegem hoofdzakelijk in functie stond van de kleinveeteelt. De nabijheid van het marktcentrum Deinze bood wellicht reeds een afzetgebied voor de verkoop van zuivelproducten. Bovendien mogen we als verklarende factor de landelijke lijnwaadindustrie niet over het hoofd zien. Vele kleine boeren trachtten hun magere inkomsten te verhogen door het spinnen van garen en door het tot lijnwaad te verweven ⁷. Tussen 1400-1449 bestond er op het domein voor de stukken 50-100 roeden (van 8 % tot 9,88 %) slechts een geringe toename, de stukken van 100-500 roeden verdubbelden (van 12 % tot 25,93 %). Van 1450 tot 1499 is de versnippering volkomen; dit komt uitermate duidelijk naar voren in de aangroei van 2,47 % tot 9,20 % voor de onbeduidend kleine lapjes grond van minder dan 50 roeden. Deze versnippering is een stimulans geworden voor technische innovaties, met als gevolg een groeiende belangstelling voor, en een intensivering van de landbouw. Dat de belangstelling sterk is toegenomen wordt door de cijfers

6. A. Verhulst, *De boeren. I. De Middeleeuwen*, in: *F.N.*, I, 1957, pp. 105-107.

7. J. A. van Houtte, *Economische en Sociale Geschiedenis van de Lage Landen*, Zeist, 1964, p. 92.

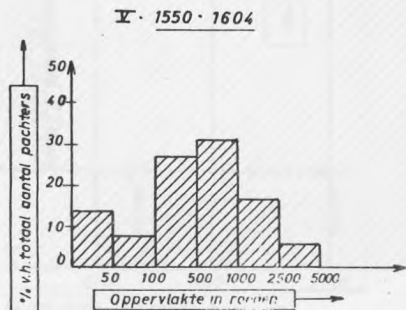
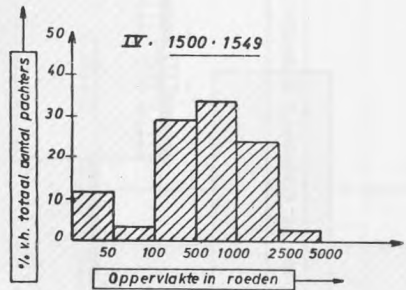
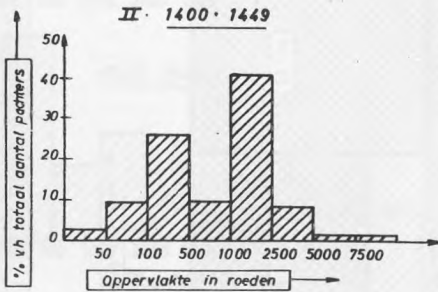
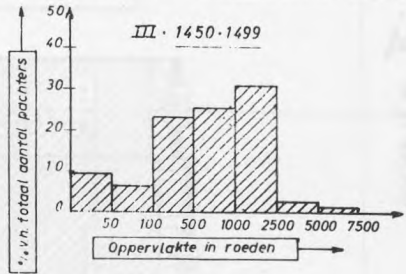
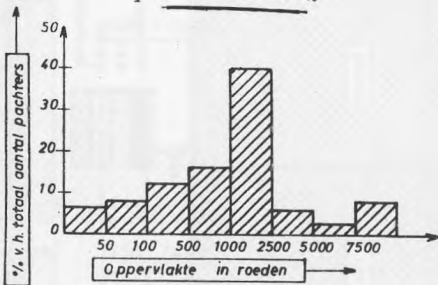
EEN VORSTELIJK DOMEIN

VII. Grafieken

GRAFIEK I.

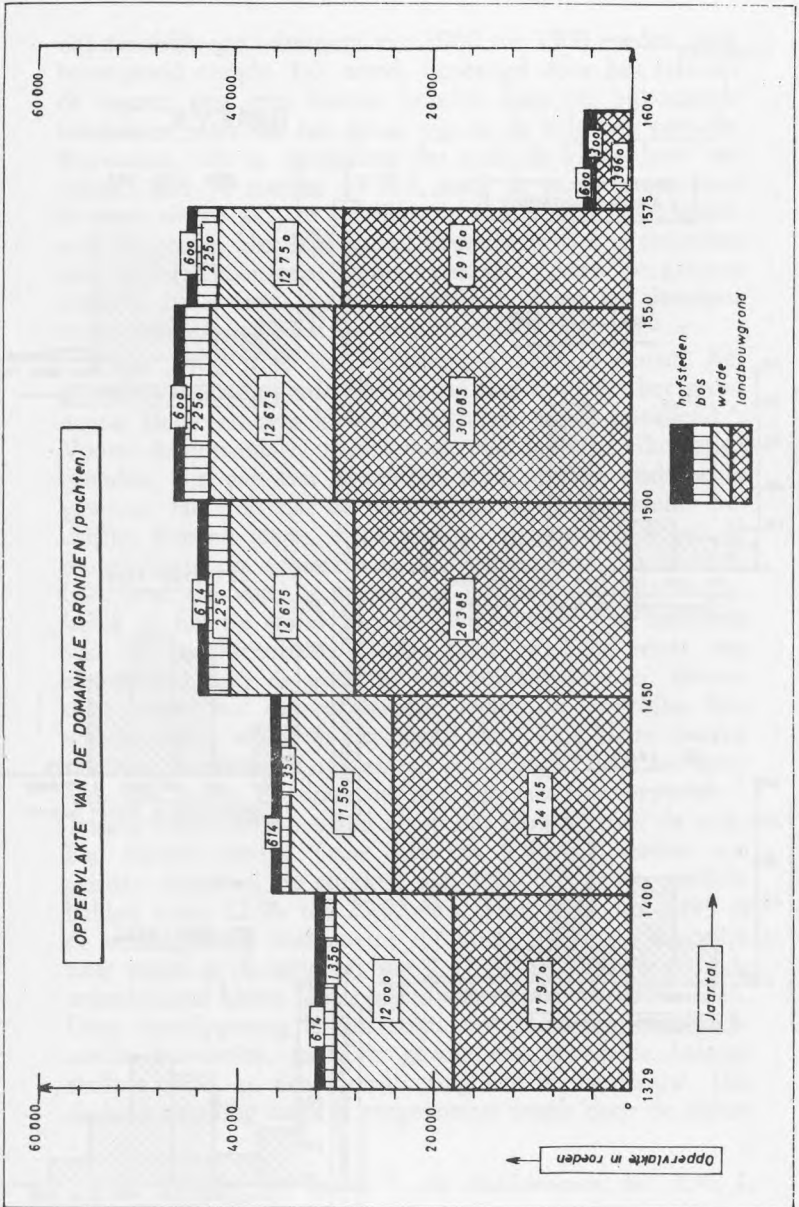
LANDBOUWGROND

I. (1324) - 1386 - 1399.

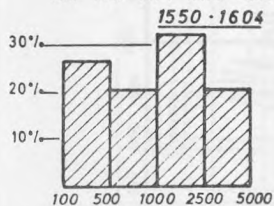
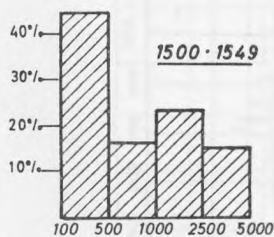
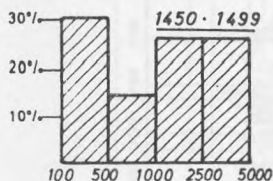
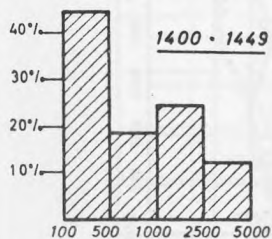
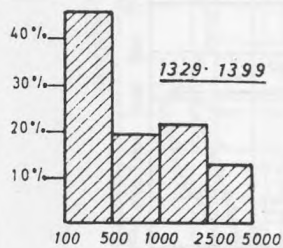
EEN VORSTELIJK DOMEIN

GRAFIEK II.

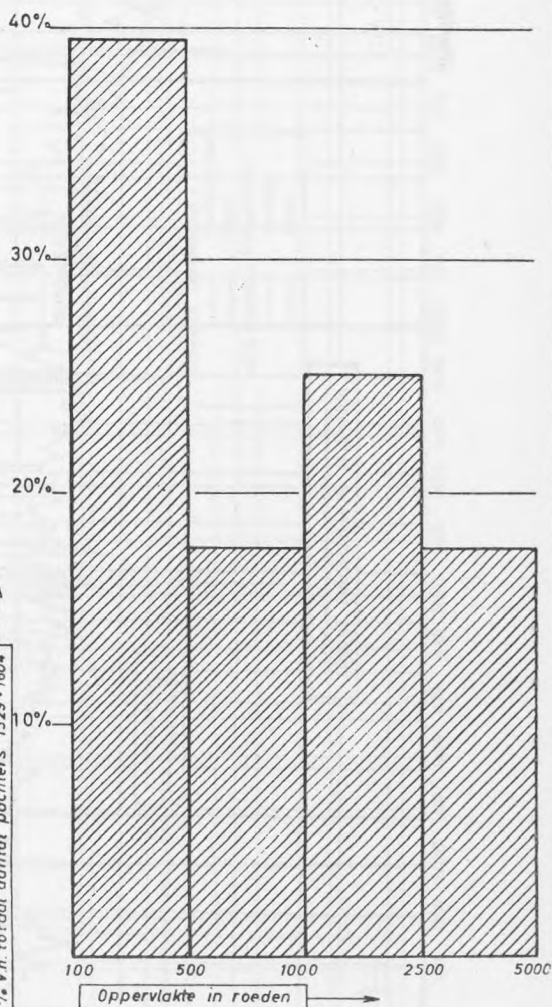

EEN VORSTELIJK DOMEIN

GRAFIEK III

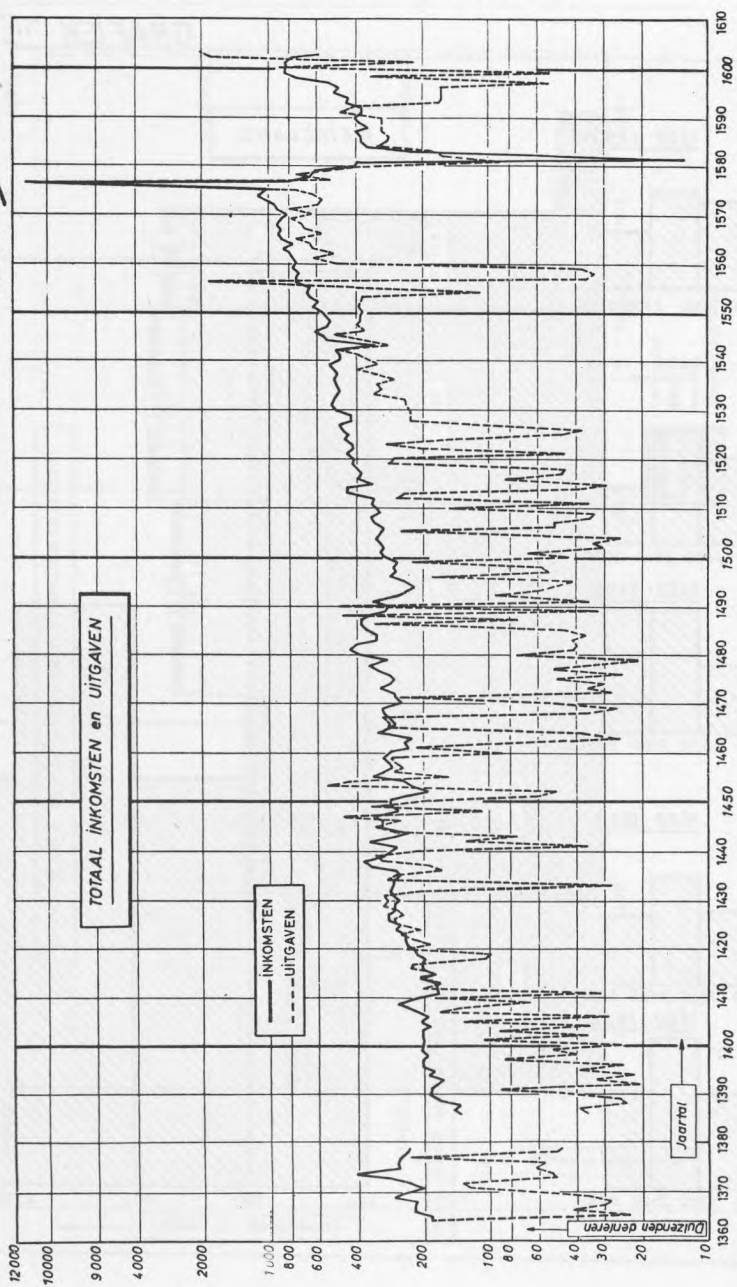
WEIDELAND

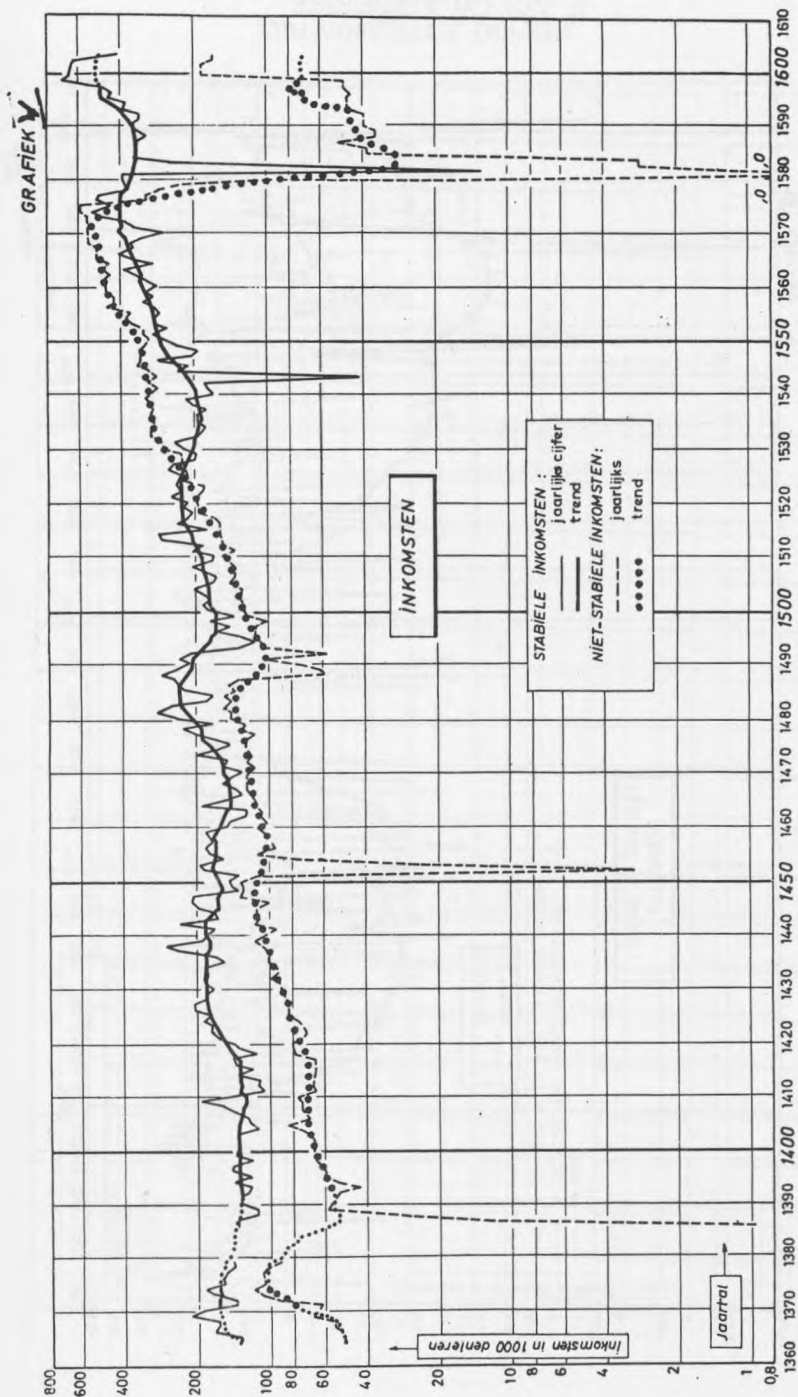
% v.h. totaal aantal pachters 1329 - 1604

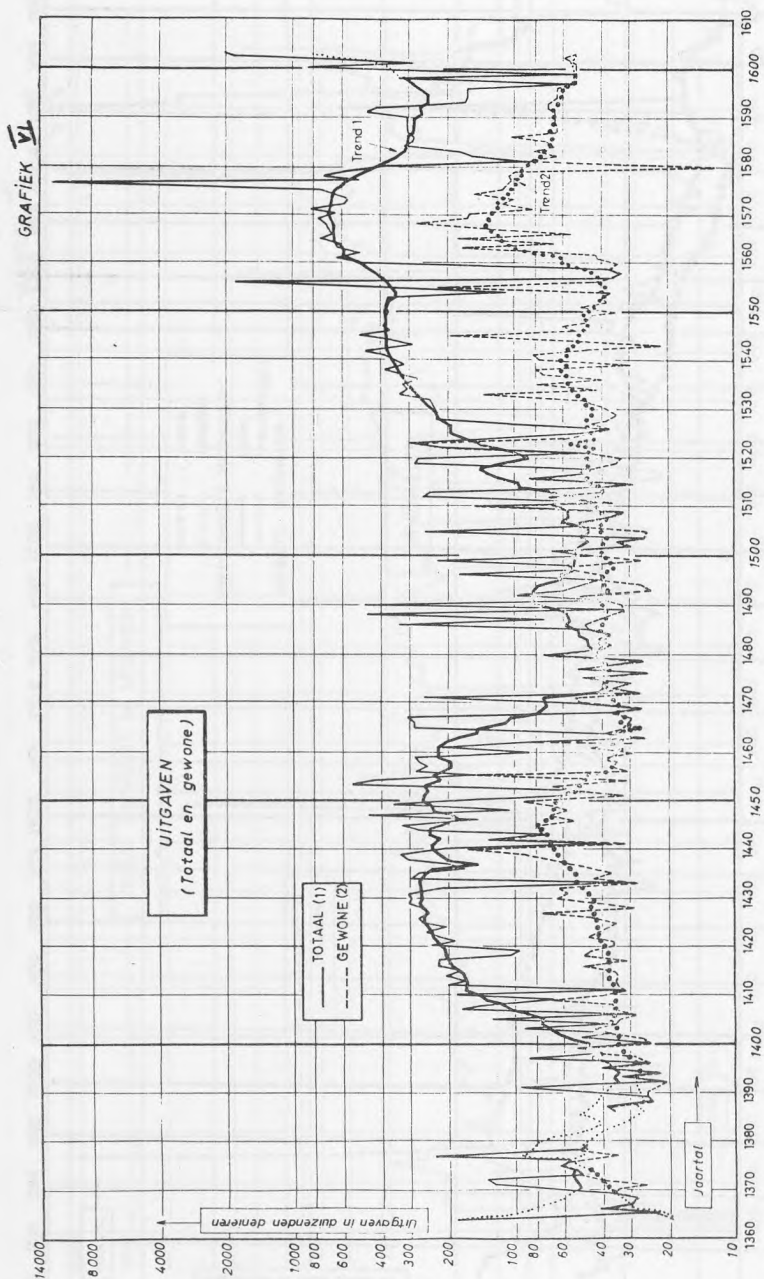
Oppervlakte in roeden

GRAFIEK IV

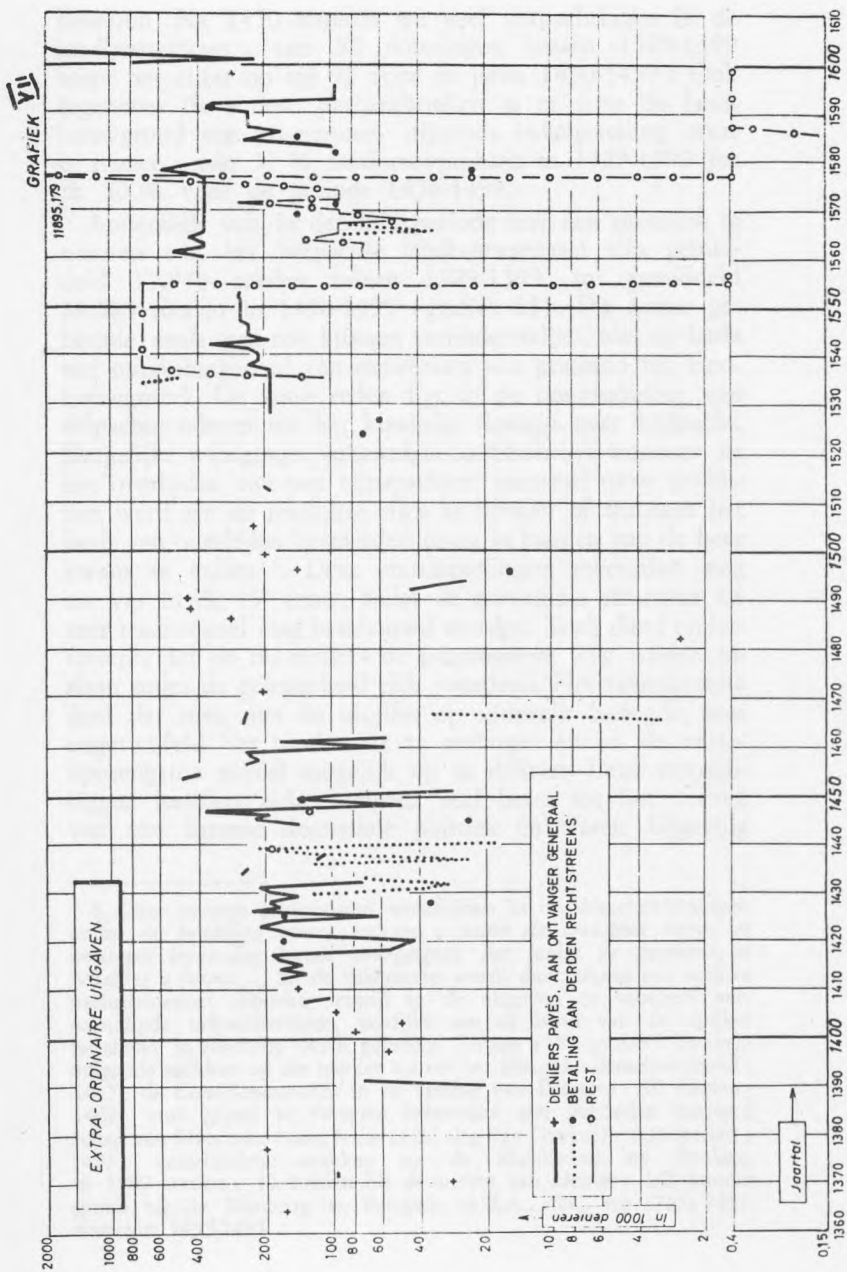

EEN VORSTELIJK DOMEIN

EEN VORSTELIJK DOMEIN

bewezen. Na 1450 noteren we veel verpachtingen in de landbouwsector: van 50 noteringen tussen 1329-1399 loopt het cijfer op tot 93 voor de jaren 1450-1499! Ook tegenover de andere pachtrubrieken is er voor de landbouwgrond een procentueel stijgende belangstelling waar te nemen: van 37 % landbouwпachten in 1329-1399 tot \pm 50 % voor de periode 1450-1499.

Anderzijds valt in dezelfde periode ook een toename te noteren van het verpachte landbouwareaal van gemiddeld 17.970 roeden tussen 1329-1399, tot gemiddeld 28.385 roeden in 1450-1499 (grafiek II). Dit accres gebeurde, zoals men zou kunnen veronderstellen, niet op basis van ontginningen of van omwerken van grasland tot landbouwgrond. De ware reden ligt in de omschakeling van erfpachtgoederen uit het klassieke domein naar tijdпacht. Dergelijke wijzigingen gebeurden hoofdzakelijk wanneer, na het overlijden van een cijnspachter, niemand meer gevonden werd om de jaarlijkse cijns te betalen of wanneer het bezit van overleden bastaarden terug in handen van de heer kwam te vallen⁸. Deze omschakelingen gebeurden nog tot ver in de 16^e eeuw, zodat de domaniale structuur als zeer traditioneel mag beschouwd worden. Toch dient onderstreept, dat de beheerders de progressieve weg wilden inslaan zodra de gelegenheid zich voordeed. Het voornaamste doel dat men met de uitgifte op tijdпacht beoogde, was ongetwijfeld het rendement te verhogen en zo de netto-opbrengsten zoveel mogelijk op te drijven. Deze verpachtingen leenden zich overigens veel beter tot het voeren van een intense domaniale politiek en waren bijgevolg

8. Deze nieuwe pachtпosten verschijnen in de domeinrekeningen onder de hoofding *aultre recepte a cause de certaines terres et heritages lesquelles furent sourgaignez par faulte de payment et rebaillez a ferme* ... In de inkomsten wordt dan telkens een nieuwe pachtopbrengst geboekт, terwijl in de uitgaven de vroegere verschuldigde erfpachtwaarde, jaarlijks aan de hand van de spijker berekend, in rekening wordt gebracht. Tussen 1450 en 1499 kwamen volgende stukken op die manier los uit het klassieke domeinverband: 1445: de *Conijnenwarande* in de vesting van Petegem: 90 roeden; 1462: stuk grond te Petegem behorende aan overleden bastaard Jehan van Overbeke (sneuvelde in de slag van Gavere): 900 roeden; 1495: verscheidene stukken op de Sluiskouter op Boelare, \pm 1900 roeden; 40 roeden bij de molen van Deinze; 1/2 bunder grond bij de Manbrug te Petegem. A.R.A., *Rk.*, reg. 7151-7152, domeinr. 1455-1495.

steeds aanlokkelijker voor de domaniale kas dan voor de pachter, bij wie het risico uiteraard vergroot was. ,

De zestiende eeuw wordt over het algemeen gekenmerkt door een verdere versnippering. Het aantal verpachtingen van landbouwgrond blijft toenemen voor de kleinere oppervlakteëenheden (van 100 tot 500 roeden) : 29,31 % tegen 24,12 % in de vorige periode. Opvallend is ook de verhoging van de categorie 500 tot 1000 roeden (steeds minder dan 1 ha) : nl. van 9,88 % tussen 1400 en 1449 tot 33,33 % tussen 1500 en 1549 ! De grote eenheden van meer dan 5000 roeden zijn zelfs helemaal verdwenen (zie grafiek I).

Anderzijds is de belangstelling voor de landbouwgrond blijvend (49,85 %), wat hoofdzakelijk toe te schrijven is aan de stijgende graanprijzen in dezelfde periode ⁹. De technische innovaties hadden immers op dat ogenblik in Vlaanderen en in Brabant een climax bereikt. De enorme toename der productiviteit die daaruit volgde, in de eerste twee derden van de 16^e eeuw, wordt op opvallende wijze geïllustreerd door de algemene stijging der pachtprizen op het domein. Een andere determinerende factor voor het vasthouden aan deze kleine pachteenheden is ongetwijfeld de opgang van de plattelandsindustrie. De loontrekkenden uit deze sector konden zich immers door de bewerking van dergelijke kleine lapjes grond, een aanlokkelijk bijkomend inkomen verzekeren. Het grondbezit, eens zo levensnoodzakelijk voor de plattelandsbewoner, begon nu meer en meer zijn essentieel karakter te verliezen. De daling van het aantal verpachtingen van landbouwgrond in de laatste helft van de zestiende eeuw (105 noteringen tegen 172 in de vroegere periode) is te verklaren door de grote verkoop van 1576, waarbij de voornaamste stukken uit het domein wegvielen (grafiek I). Tot de likwidatie van 1576 was de oppervlakte zo goed als ongewijzigd gebleven (grafiek II). Opvallende omschakelingen waren afgezien van enkele kleinere uitzonderingen, niet meer voorgekomen ¹⁰.

9. H. Van der Wee, *The Growth of the Antwerp Market and the European Economy*, I, Den Haag, 1963, p. 296.

10. In 1553 gebeurt nog de omschakeling van de landerijen aan de Roonbosch te Petegem (\pm 1217 roeden), doch anderzijds werden op een paar stukken renten uitgeschreven, waardoor de toestand praktisch genivelleerd werd. A.R.A., Rk., reg. 7157, domeinr. 1553-1554.

B. *Weideland* (grafiek III). In grafiek III deelden we het weideland op dezelfde manier in als de landbouwgrond, nl. in oppervlaktecategorieën van 50 tot 7500 roeden en meer, in procenten van het aantal pachters per periode.

Wat onmiddellijk opvalt is het feit dat de percelen overwegend groter zijn dan in de landbouwsector. Voor de ganse periode concentreerde het overgrote deel ($\pm 40\%$) zich rond en op de oppervlaktecategorie van 100 tot 500 roeden.

Het grootste gedeelte van het verpachte weideland was tussen 1329-1399 in handen van pachters met 500 tot 5000 roeden, verdeeld over drie oppervlaktecategorieën (samen $\pm 55\%$). De rest schommelde rond 100 tot 500 roeden ($\pm 45\%$). Voor 1400-1449 krijgen we, afgezien van enkele lichte afwijkingen, ongeveer hetzelfde beeld als hierboven. Over het algemeen dus geen al te grote oppervlakten in die periodes, waarschijnlijk omdat de kleinere middencategorie volstand voor het houden van varkens, schapen en geiten. Het heidegebied tussen Leie en Schelde was trouwens zeer gunstig voor de varkens- en schapenkweek ¹¹.

De periode 1450-1604 wordt gekenmerkt door twee opvallende concentraties, in 1450-1499 en 1550-1604, onderbroken door een versnippering tussen 1500-1549. In de periode van concentratie ligt het overwicht bij verpachtingen van 1000 tot 5000 roeden met ongeveer 54% van het totaal aantal pachters. In de periode van versnippering neemt de categorie van 100 tot 500 roeden toe met $\pm 14\%$. Hoe moeten wij deze evolutie verklaren? De eerste concentratie mag hoogstwaarschijnlijk gezien worden in het licht van de stijgende groei van de vraag naar slachtvee in de steden. Dit kan een stimulans geweest zijn voor de kwekers, die hun weideareaal dienden uit te breiden. Vooral de toegenomen belangstelling voor de belangrijker weiden, zoals de *Oostmeersch*, de *Rodenmeersch* en de *Hofmeersch*, en een stijgende frekwentie bij de pachtkeuze, wijzen in die richting ¹². De kleinere boeren van de voorgaande

11. A. Cassiman, *Geschiedenis der stad Deinze*, in: *Bijdragen tot de geschiedenis der stad Deinze en van het land aan Leie en Schelde*, V, 1938, p. 148; J. A. van Houtte, *Economische en Sociale geschiedenis*, pp. 86-87; B.H. Slicher van Bath, *De agrarische geschiedenis van West-Europa (850-1850)*, Utrecht, 1960, p. 79.

12. De *Rodenmeersch* en de weiden in de wallen van Rode

periode, bij wie de exploitatie op zichzelf toen al niet kon volstaan om hun gezin aan een bestaan te helpen, verkozen zich liever als loontrekkenden aan de opbloeiende platte-landsindustrie te verhuren. Vooral de sinds 1430 doorgebroken vlaskweek aan de Leie begon hoe langer hoe intenser te worden ¹³.

Ondanks het feit dat de tweede concentratie (1550-1604) veel gelijkennis vertoont met de eerste, zijn er toch belangrijke verschillen waar te nemen. In de eerste periode bleef de middelgrote boer zijn areaal exploiteren met het oog op de uitbreiding van de veestapel. In de tweede zijn het vooral mensen uit de stad Deinze zelf of uit Gent, die geld in akkers en weideland gingen investeren. Het waren geen echte boeren meer, maar kooplieden of schepenen van de stad, die zich door de bloeiende industrie verrijkt hadden. De bewerking en de zorg voor hun areaal lieten ze over aan dagloners ¹⁴. Zo pachtte pastoor Gillis van Aalst rond het midden der zestiende eeuw een belangrijk stuk weideland van het domein: de *Rodenmeersch* ¹⁵. Dat hier eerder de handelsgeest dan de boerenmentaliteit primeerde, wordt bewezen door het feit dat sommigen de ondergrond van hun gepacht weideland als zavelput gingen uitbaten ¹⁶.

De versnippering van 1500-1549 in de weidelandsector is hoofdzakelijk het gevolg van de crisis op het einde der vijftiende eeuw. De stad was aanzienlijk verarmd en de bevolking kwasi geruïneerd. Het risico dat ze nog kon nemen mocht niet groot zijn, zodat vooral het begin der zestiende eeuw gekenmerkt wordt door een voorkeur voor kleinere percelen van 100 tot 500 roeden (44 %). Deze kleinere bedrijfseenheden waren overigens uitermate ge-

(± 5 bunder en 50 roeden), de *Oostmeersch* (1350 roeden) en de *Hofmeersch* (2700 roeden) mogen tot de voornaamste percelen verpacht weideland worden gerekend. Deze meersgebieden omgaven het oude en hogergelegen stadsgedeelte van Deinze. Cassiman, *Deinze*, p. 10; A. Verhulst, *Het landschap in Vlaanderen in historisch perspectief*, Antwerpen, 1960, p. 69.

13. E. Sabbe, *Histoire de l'industrie linière en Belgique*, Brussel, 1945, p. XI.

14. A.R.A., *Rk.*, reg. 7155-7159.

15. Michiel van Betsbrughe, Willem Tuutsgavere, Hendrik de Pickere, allen schepenen en pachters van domeingronden; Joos Jonckman, lakenkoopman, pacht weideland en landbouwgrond.

16. A.R.A., *Rk.*, reg. 7156; domeinr. 1546-1548, f. 9.

schikt voor de kweek van kleinvee, waarvoor de stedelijke vraag bleef aanhouden. Ondanks de versnippering is de belangstelling voor weideland in die periode achteruitgegaan.

De oppervlakte van het weideland is *in globo* beschouwd zo goed als onveranderd gebleven : deze sector was immers niet onderhevig aan omschakelingen van het erfpacht- naar het tijdpachtsysteem (grafiek II).

Het procent pachters dat alleen landbouwgrond pachtte is in de loop der eeuwen sterk toegenomen : van 25 % tot 32,30 %. Het aantal absolute noteringen op landbouwgrond alleen is tussen het midden der veertiende eeuw en de laatste helft der zestiende eeuw meer dan verdubbeld. Dit moet waarschijnlijk in verband gebracht worden met de verhoogde winsten door de sterke graanprijsstijging die zeker stimulerend bij de verpachting werkten.

Tussen 1500 en 1549 valt een aanzienlijke stijging te noteren van het procentueel aantal noteringen der combinatie landbouwgrond-weideland : van 9,45 % in 1450-1499 tot 14,78% in 1500-1549. De reden hiervan ligt grotendeels bij de gunstige evolutie in de landbouwsector en de toegenomen vraag naar kleinvee vanuit de steden.

VI. *Domaniale evolutie in het licht van de financieel-politieke achtergrond.*

Ondanks de geleidelijke invoering van voorheffingen door de Ontvanger-Generaal, konden we in de veertiende eeuw slechts weinig sporen terugvinden met betrekking tot een domaniaal-politieke tussenkomst van de regering.

In de vijftiende eeuw daarentegen en vanaf het bewind van Filips de Goede, bereikten de buitengewone uitgaven een tot dan toe ongekend hoogtepunt. De meeste rekeningen waren bijgevolg nog nauwelijks in evenwicht of vertoonden ontegensprekelijke deficieten. Dit fenomeen dient evenwel gezien te worden in het licht van de financiële politiek van Filips de Goede. In de eerste plaats had deze hertog een fundamentele reorganisatie van de openbare financiën op het oog, waarbij hij hoopte een butgettair evenwicht tot stand te brengen, dat gebaseerd zou zijn op een solied systeem van gewone inkomsten en gewone uitgaven ¹⁷. Daarbij was het de bedoeling van de regering,

17. M. Mollat, *Finances*, pp. 286-290.

de inkomsten met een permanent karakter (van vorstelijke domeinen of tollën enz.) zoveel mogelijk als een centraal element in de financiële politiek aan te wenden. Zonder de nodige monetaire stabiliteit was dit evenwel niet mogelijk. De hervorming van 1433-1435 bracht in dat opzicht voldoende garanties en wist de stevigheid van de munt gedurende een dertigtal jaren te waarborgen. Een andere schakel in de financiële politiek was de oprichting van een reservefonds (*le trésor de l'Épargne*); dit fonds was een soort « bij-kas » van de Generale-Ontvangerij, waarop ze voortijdige heffingen kon verrichten¹⁸. Misschien ligt hier wel de verklaring voor de talrijke assignaties op de domeinrekeningen in die periode. Inderdaad, ook de Generale-Ontvangerij deed beroep op de gewestelijke Ontvangers-Generaal en deze klopten op hun beurt aan bij de lokale domeinontvangers. Het hoeft dus geen verwondering op te wekken, wanneer we zien dat het domein tussen 1420 en 1467 regelmatig wordt aangesproken om lonen te betalen van hooggeplaatste ambtenaren uit de centrale bestuursapparaten en uit de Rijksse Rekenkamer¹⁹.

Anderzijds deed Filips de Goede soms ook rechtstreeks beroep op zijn domaniale inkomsten om bepaalde personen te belonen voor bewezen diensten. Te Deinze vonden we daarvan een duidelijk voorbeeld terug rond de jaren 1432-1433, toen de volledige opbrengst van het domein werd afgestaan aan een gunsteling, Roelandt van Uitkerke. De domaniale waarborg werd op die manier gebruikt om de centrale schatkist een uitgave in cash te besparen²⁰.

Dat men zich van hoge hand bewust was van de stabiliteit van sommige domaniale inkomsten, staat buiten elke twijfel. Wanneer in 1452-1454 het rendement van het

18. P. Kauch, *Le trésor de l'Épargne, création de Philippe le Bon*, in: *Revue Belge de Philologie et d'histoire*, XI, pp. 703-720.

19. A.R.A., *Rk.*, reg. 7150-7151, domeinr., 1420-1467.

20. Et est assavoir que tous les paeyements de rentes et revenus escheues au dit lieu, depui le dessus dit premier jour de may, appartient a messieu Roland d'Uytkerke, chevalier d'Emsroode que il appartient par lettres de mondit tres redouté seigneur dont la copie en est a la chambre des comptes de monseigneur a Lille... ». A.R.A., *Rk.*, reg. 7150, domeinr., 1432-1433. Roeland van Uitkerke, heer van Helewyn en van Emsroode, werd in 1429 door Filips de Goede tot ridder van het Gulden Vlies verheven; hij was gehuwd met Margaretha van Komen. Zie over hem: *Roland de Uytkerke*, in: *Biographie Nationale*, dl. 35 (1930-32), kol. 1020-1026.

domein teruggelopen was, omwille van de ongeregelheden, werden ook de assignaties zoveel mogelijk beperkt. Bleken die echter onvermijdelijk, dan kreeg de ontvanger de opdracht ze rechtstreeks af te houden van de meest stabiele posten uit zijn rekening. Door de stijging der graanprijzen was de afdeling « stabiele inkomsten » trouwens veel belangrijker gaan worden. Waar hun procentueel aandeel op het totaal in 1386 ongeveer 60 % bedroeg, was dit in 1437 reeds opgeklommen tot 72 % en na de crisis der vijftiger jaren bedroeg het niet minder dan 98 % ! We mogen dus besluiten, dat de regering van Filips de Goede, ondanks de magere en soms negatieve *saldi* in de domeinrekeningen, blijk heeft gegeven van een gedurfde, doch steeds doordachte domaniale politiek. Het veelvuldig gebruik van rechtstreekse en hoogoplopende assignaties op lokale ontvangerijen, zorgde ervoor dat de centrale schatkist onmiddellijk kon genieten van de opbrengst der domeinen. Vroeger bereikte immers het overgrote deel der *boni*, bekomen door de financiële ambtenaren, niet eens de Generale-Ontvangerij, omdat ze grotendeels onderweg verbruikt werden, om in de behoeften van de administratieve hiërarchie te voorzien ²¹.

De integriteit van het domein werd door de oorlogszuchtige expansiepolitiek van Karel de Stoute niet aangetast. Ongetwijfeld was de staatsschuld onder diens bewind aanzienlijk toegenomen, doch het rendement van het domein bleef gunstig evolueren. Inderdaad, al verbruikte Karel de Stoute *tout ce quil avoit en ses coffres, qui n'étoit pas petite chose, tous les revenus de son domaine, les aydes à lui deues et acordées...*, toch ging hij er niet toe over het domein te belasten of te vervreemden ²². Eens dat hij zijn reserves had verbruikt, eens dat de domaniale opbrengsten totaal geëxploiteerd waren, nam hij zijn toevlucht tot het krediet.

Ook onder Maximiliaan werden de Nederlanden in een onfortuinlijke economische situatie gedompeld. De stedelijke en de vorstelijke inkomsten werden ernstig aangetast door de crisisperiode uit de tachtiger jaren, het financiële

21. Zelfs in 1432, vindt men nauwelijks 40 % uit het *boni* van de Ontvanger-Generaal van Vlaanderen, in de rekeningen van de Algemene Ontvangerij terug. Mollat, *o.c.*, p. 289.

22. J. Bartier, *Charles le Téméraire*, Brussel, 1944, p. 188.

deficit van de centrale schatkist bereikte zelfs een climax, waaraan enkel door nieuwe of door hogere belastingen kon verholpen worden. Op 16 december 1489 voerde Maximiliaan een drastische revaluatie door, waardoor de koers van alle munten herleid werd tot 33 % van hun vroegere waarden²³. Deze maatregel had onmiddellijke gevolgen voor de prijzen; we stelden vast dat de domaniale inkomsten eveneens gingen dalen tussen 1488 en 1490. De sinds 1480 terugopgekomen assignaties verkleinden weliswaar het jaarlijks saldo van de domeinrekeningen, wat echter niet wegnam dat hier, in tegenstelling tot het algemeen deficitaire klimaat, toch nog belangrijke overschotten mochten genoteerd worden (grafiek IV).

We mogen dus aannemen dat de evolutie van de domeingroep Deinze-Drongen tijdens de 14^e en de 15^e eeuw onderhevig is geweest aan diverse invloeden. Onder de belangrijkste factoren vernoemen wij de economische conjunctuur, de monetaire hervormingen en de prijzenfluctuaties. Daardoor komt het dat de kwantitatieve informatie uit de domeinrekeningen grotendeels overeenstemt met de algemene economische evolutie. De gewone uitgaven, en door de noodzakelijke aanpassingen, ook de inkomsten, ondergingen een ontwikkeling evenwijdig aan de prijsbeweging. In dit perspectief beschouwd, beantwoordde het hoge rendement van 1438 aan een graanprijschausse. Tot in het begin der zestiende eeuw werden de meeste onregelmatigheden bij de jaarlijkse inkomsten en uitgaven teweeggebracht door prijschommelingen in de prijssector. De factoren die de domaniale ontwikkeling bepaalden, veranderden in de loop der zestiende eeuw niet van gedaante. De grondige wijziging in de financiële politiek van de regering en de ultieme pogingen om de schatkist van het bankroet te redden, zouden evenwel aanleiding geven tot maatregelen met een determinerende weerslag op de evolutie van het vorstelijk domein in het algemeen en van de groep Deinze-Drongen in het bijzonder.

Vanaf 1500 tot en met het einde van de eerste periode in de regering van Karel V (1530), maakte de curve van de domaniale inkomsten een merkwaardige evolutie door. Er deed zich een algemene stijging voor in de jaarlijkse ontvangsten, zodanig zelfs, dat deze tussen 1490 en 1530

23. Van der Wee, *The Growth*, II, pp. 97-98.

met het dubbele van hun vroegere omvang gingen toenemen. De progressieve en opwaartse beweging in de sector inkomsten, zou aanhouden tot 1576. Tot 1520 is zowel het aandeel van Deinze als dit van Drongen omhoog gegaan; nadien was het Deinze alleen, dat een aangehouden stijgende koers bleef volgen, terwijl Drongen vrij snel naar het dieptepunt van 1544 begon af te dalen. In 1530 bedroeg het procentueel aandeel van Deinze in de gewone inkomsten reeds 75 %. Hoe is deze evolutie te verklaren? Ongetwijfeld was de voornaamste oorzaak een opvallende toename van de inkomsten uit de verpachte rubrieken²⁴. De opbrengsten die het domein trok uit verpacht weideland en landbouwgrond waren omzeggens verdubbeld. Anderzijds waren de ontvangsten uit de stabiele groep (cijzen en renten) tot \pm 1512 aan de lage kant gebleven, wegens het lage niveau der graanprijzen. Dit alles had voor gevolg dat er rond 1530 een totale verschuiving tot stand kwam. Voor de eerste keer in de geschiedenis van het domein, gingen de inkomsten uit de verpachtingen, die der stabiele en traditionele groep overtreffen en dit tot in 1576 (grafiek V). Waar het domein tot ca. 1530 ruim 70 tot 80 % der inkomsten uit de stabiele groepen trok, was dit aandeel van 1530 tot 1576 teruggelopen tot slechts 30 tot 35 %. De pachtinkomsten waren dus veel belangrijker geworden met als gevolg, dat de interne conjunctuur en de elasticiteit van het domaniale inkomen sterk genoeg waren, om de eerste negatieve weerslag van de precaire toestand der staatsgelden uit het midden der zestiende eeuw op te vangen. Inderdaad, vanaf de tweede periode in de regering van Karel V stellen we een toename vast van assignaties en van *deniers payez à officiers qui en doivent compter*.

Vanaf 1515 en naarmate de financiële nood van de regering groter werd, zien we de assignaties toenemen, zodat de saldo's al maar geringer werden en het cijfer der buitengewone uitgaven tussen 1530 en 1542 omzeggens verdubbelde. De nieuwe oorlog met Frankrijk, uitgebroken in 1542, gaf aanleiding tot andere leningen, hoewel de Raad

24. Van zodra rond de eeuwwisseling de politieke, monetaire en economische horizons waren verbeterd, had het agrarische midden in de Zuidelijke Nederlanden een verbazend vlug herstel doorgemaakt. De eerste tekenen waren te merken vanaf de eerste helft der zestiende eeuw; overal stegen de prijzen voor landbouwgrond en weideland. Van der Wee, *The Growth*, II, pp. 113-115.

van Financiën ultieme pogingen ondernam om de deficiëtaire evolutie te stoppen. De assignaties op het domein volgden mekaar met een versnelde regelmaat op; de domaniale infrastructuur van Deinze-Drongen was echter stabiel genoeg om, zelfs op het hoogtepunt van de lokaalpolitieke crisis uit het begin der veertiger jaren, de balans op het nippertje in evenwicht te houden (grafiek IV). De oorlogsvoering noopte de centrale regering in de Nederlanden tot nieuwe leningen en in 1555 liep het schulden cijfer op tot ruim 7.000.000 ponden Vlaams²⁵.

Het is misschien interessant even een vergelijking te maken tussen de hoogtegolven der buitengewone uitgaven onder de regering van Filips de Goede (1419-1467) en die van Karel V.

Eerst en vooral is er een analogie tussen beide periodes vast te stellen. Zowel Filips de Goede als Karel V deden veelvuldig beroep op voorheffingen. Steeds hadden ze de bedoeling de maximale opbrengst uit hun domeinen te halen. Vandaar dat ze steeds welbewust het domein belasten en daarbij een onmiddellijke overdracht van de domaniale overschotten beoogden.

Er waren daarentegen ook grondige verschillen aanwezig. Onder Filips de Goede waren de assignaties qua omvang veel onregelmatiger en blijkbaar in verhouding tot de capaciteit van iedere domeingroep in het bijzonder. Onder Karel V zijn ze werkelijk geïnspireerd door de onverzadigbare behoeften van de schatkist in het kader van een gedurfde politiek op « wereldniveau ». De omvang der assignaties werd nu op hoog peil gehandhaafd, zonder er veel rekening mee te houden of het domein tegen deze blijvende belastingsdruk bestand was. Toevallig viel deze ongezonde financiële politiek samen met een toegenomen domaniaal rendement, dank zij de ongekende opwaartse beweging der pacht- en der graanprijsfluctuaties. Onaangename verrassingen waren evenwel niet uitgesloten. Het zware en onverwachte deficit van 1557 legt daar op een sprekende wijze getuigenis van af; het is trouwens ook geen wonder dat deze piek precies samenvalt met een katastrofaal staatsbankroet²⁶.

25. F. Braudel, *Les emprunts de Charles Quint sur la place d'Anvers*, in: *Charles Quint et son temps - Colloque International à Paris*, 1959, pp. 191-201.

26. Van der Wee, *The Growth*, I, pp. 220-223; deze financiële

Tussen 1557 en 1561 werd op Deinze-Drongen geen enkele assignatie uitgeschreven, zodanig dat de saldo's tot ruim 700.000 *den. paris* opklommen. En toch bedroeg in 1559 het jaarlijks tekort op het geheel der vorstelijke domeinen in de Nederlanden precies 415.149 ponden Vlaams. Vergeleken met de reeds sombere periode van 1539-1540, lagen de lasten op het domein nu vijfmaal hoger. Vanaf 1560 echter, werden de assignaties nog opgevoerd tot bijna het dubbele van hun omvang onder de regering van Karel V. Daardoor kwam het dat het verschil tussen de inkomsten en de uitgaven voor de jaren 1560 tot 1576 aan de magere kant kwam te liggen (grafiek VI, VII).

Na 1576 liep de domaniale geschiedenis van Deinze-Drongen stilaan naar zijn einde toe. Inderdaad, het merendeel der landbouwgronden werd van de hand gedaan en dit juist op een « gunstig » moment, gezien deze periode toevallig samenviel met een gevoelige stijging van de verkoopswaarden der landbouwgronden²⁷.

Niettegenstaande het feit dat de financiële evolutie grote zorgen baarde en de centrale instanties, samen met de Raad van Financiën elk middel te baat namen om de fantastische stijging der schulden tegen te gaan, is het domein Deinze-Drongen in 1576 toch niet het slachtoffer geworden van een willekeurige likwidatie²⁸. Inderdaad vooraleer tot de verkoop werd overgegaan, werd eerst een drukke briefwisseling gevoerd met de Rekenkamer en de Raad van Financiën. De ontvanger kreeg de opdracht een uitgebreid onderzoek in te stellen omtrent de opportuniteit van de stukken die in verkoop zouden worden gebracht en dit om te weten *sy ne sont aultres parties plus requises et moings dommaigeables a sa majesté...*²⁹.

malaise viel samen met een economische crisis in de Nederlanden, waarvan de oorzaken werden aangegeven door A. Friis, *The two crises in the Netherlands in 1557*, in: *The Scandinavian economic history Review*, I, 1953, pp. 193-217.

27. P. Deprez, *De verkoopprijs van akkergrond in de heerlijkheid Nevele*, in: *Bijdragen tot de Prijzengeschiedenis*, III, 1958, pp. 121-132.

28. Men zou ten onrechte menen dat het domein hierbij een van de schakels vormde in een reeks lukrake uitverkoop, als ultieme poging om de staatsschuld zoveel mogelijk te drukken. Op basis van de beschikbare bronnen mogen wij echter aannemen dat hiervan te Deinze geen sprake was.

29. A.R.A., *Rk.*, karton 235, brief van 5 juli 1575.

Het totale bedrag van deze verkoop werd als buitengewone inkomst geboekt in 1576, doch reeds vóór het einde van het boekjaar, als extraordinaire uitgave rechtstreeks in de handen van de Algemene-Ontvanger, Nicolaas Baert, overgedragen ³⁰.

Tijdens de rampspoedige periode 1580-1590 hield de centrale regering in zekere mate rekening met de crisis waaraan de domaniale conjunctuur onderhevig was. Toch werd aan het domein geen enkele kans gegeven om de katastrophe te boven te komen: de assignaties gingen namelijk vanaf 1580 pijlsnel de hoogte in. Het herstel na 1596 was nog niet volkomen op dreef geraakt, toen de buitengewone uitgaven de jaarlijkse saldo's onherroepelijk de deficitaire baan op dreven. De twee laatste jaren uit de boekhouding liepen dan ook op een schrijnend fiasco uit en sloten met een gezamenlijk tekort van meer dan 10.000 *lb. paris* (grafiek IV)!

Toen Albrecht en Isabella op 15 maart 1603 beslisten het domein te verpanden aan Maarten della Faille en aan diens dochters Sybille, Suzanna en Maria, heet het dat *alzoë deur oirsaecke van de continuatie van deze inlantsche oirloghe en de groote diminutie van onse demeynen daer by gecauseert wy gheene volkomen middelen en vinden tot het onderhouden van onsen staet* ³¹. De behoeften van de schatkist waren blijkbaar volstrekt onverzadigbaar geworden met het gevolg dat de vorst noodgedwongen aan zijn domein begon te « knabbelen ».

E. VAN CAUWENBERGHE.
Aspirant N.F.W.O.

30. A.R.A., *Rk.*, reg. 7159, domeinr. 1575-1576.

31. A.R.A., *Raad van State en Audiëntie*, n° 1191-29; Maarten della Faille betaalde daarvoor 25.000 *lb. paris* aan de ontvanger-generaal, onder de voorwaarde dat de som diende terugbetaald te worden zo de vorsten het domein zouden terug vorderen. A.R.A., *Rk.*, reg. 7160, domeinr. 1597-1603.